

ПОЗАШКІЛЬНА освіта та виховання в Україні

у векторах сучасного розвитку

ПУСТОВІТ Г. П.

УДК 376043.86

СЬОГОДНІ вітчизняна система позашкільної освіти ґрунтується на історично зумовлених традиціях навчання й виховання особистості, створених представниками різних спільнот України й досвіді багатьох поколінь відданих своїй справі педагогів-позашкільників, суспільних та родинних цінностях, ідеях, поглядах, переконаннях, ідеалах і реалізується позашкільними навчальними закладами, творчими дитячими й молодіжними організаціями й об'єднаннями за місцем проживання, різними організаціями та установами у вільний від навчання дитини в загальноосвітній школі час.

Саме ці психолого-педагогічні та соціально-педагогічні особливості позашкільного освітньо-виховного середовища найбільш повно забезпечують умови ефективного розвитку творчого потенціалу дитини, її здібностей і талантів у сфері науково-технічної, художньої, еколого-біологічної, спортивно-технічної, фізкультурно-спортивно-туристично-краєзнавчої, реабілітаційної, військово-патріотичної, соціально-педагогічної, природно-наукової та іншої освітньої діяльності. У системі Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України сьогодні діють 1493 державні та комунальні позашкільні навчальні заклади, зокрема 658 дитячо-юнацьких спортивних шкіл. Ці заклади відвідують понад 1 млн. 242 тис. дітей, що становить понад 35% від загальної кількості дітей шкільного віку, яких

найбільше навчається в 33740 гуртках, групах та інших творчих дитячих і молодіжних об'єднаннях художньо-естетичного, у 15960 науково-технічних, у 8475 еколого-натуралістичних та в 6932 туристсько-краєзнавчих напрямках позашкільної освіти. Відмінними рисами сучасної позашкільної освіти є: створення умов для вільного вибору кожною дитиною освітньої галузі (траєкторії й виду власної навчально-пізнавальної, дослідницько-експериментальної й практичної діяльності), навчального профілю, рівня й часу її засвоєння, що задовольняє різноманітні інтереси, схильності й потреби дитини [1].

Відтак, пріоритетними завданнями цієї унікальної освітньо-виховної галузі є не стільки навчання, хоча це одна з важливих її цілей, скільки виховання молодої особистості насамперед як громадянина, розвиток її талантів, творчих здібностей, формування духовного світу, практичних навичок соціально значущої, морально орієнтованої й відповідальної діяльності в суспільстві.

У такому контексті головним загальноювальним вектором сучасного розвитку системи позашкільної освіти є екстраполяція на її ґрунт позитивних наслідків реформування загалом національної системи освіти, що відбувалися протягом останніх десятиліть і яке здійснюється в рамках оновлення загальноєвропейських і світових гуманістичних освітніх парадигм та пов'язана з визнанням різними верствами суспільства значущості знань як рушійної сили суспільного прогресу та добробуту [2].

І АААААІ А?ЕА ØЕІ ЕЕ

Ці зміни стосуються насамперед модернізації нині актуальних освітньо-виховних парадигм для кожної з ланок національної системи освіти, створення нових освітньо-виховних моделей, перегляду змісту, дидактичних засад, форм і методів навчання та виховання молодого покоління. Набуття молоддю знань, інтелектуальних умінь і практичних навичок, їх трансформація в досвід пізнання навколишнього світу, пошук власного місця в ньому стають можливими за умови обґрунтування й розробки та запровадження у практику сучасних теоретичних засад освіти й виховання особистості. Розв'язання цієї проблеми особливо актуалізується в контексті визначення їхньої сутності як важливих конструктивів розвитку освіти й виховання дитини саме у вільний від навчання в загальноосвітній школі та інших навчальних закладах час, зокрема в позашкільних навчальних закладах. Зміст освіти й виховання, який ґрунтується насамперед на особистісних інтересах і потребах дитини, навчально-виховний процес передбачає особистісно зорієнтований підхід до його побудови на принципах науковості, полікультурності, системності, інтегративності, єдності освіти й виховання та на засадах гуманізму й демократії. Провідним у цих процесах є формування в свідомості особистості наукової картини світу, громадянської позиції щодо довкілля, активності в застосуванні набутих знань у практичній діяльності. Саме тому важливим є актуалізація та розгляд філософсько-культурологічного, соціально-педагогічного й психолого-педагогічного аспектів теорії пізнання як методологічної основи позашкільної освіти й виховання [3; 4].

У такому контексті складниками цього вектору є:

- обґрунтування та запровадження у практику нових підходів: *особистісно зорієнтованого*, спрямованого на впровадження в навчально-виховний процес позашкільних навчальних закладів „ситуації успіху”; *особистодіяльнісного*, спрямованого на залучення дітей та учнівської молоді до практичної соціально-значущої діяльності, *ціннісно-мотиваційного*, орієнтованого на формування в дитини сис-

теми моральних цінностей і позитивно спрямованих мотивацій щодо дотримання соціально визнаної поведінки й діяльності; *соціально адаптаційного*, який забезпечує умови ефективної адаптації дитини до різноманітних соціальних викликів. Такий підхід, на нашу думку, має уможливити ефективність інтелектуального, духовного й фізичного розвитку дитини, вироблення вмій і навичок самоосвіти, самовизначення, реалізації її індивідуальних здібностей та творчого потенціалу;

- запровадження в позашкільних навчальних закладах інноваційної моделі цілісного позашкільного освітньо-виховного простору, побудованого на гуманістичній (культурологічній) парадигмі, де *центром системи визначено дитину з її потребами, мотивами, бажаннями, інтересами, переконаннями, ідеями й ідеалами, самосвідомістю*, і якому має бути надано системність, ціннісно-орієнтоване спрямування на самоактуалізацію й самодетермінацію особистості, творчий й соціально активний характер її навчально-пізнавальної й суспільно-практичної діяльності;

- розробка та запровадження у практику різнорівневого й багатопрофільного змісту позашкільної освіти за основними профілями: науково-технічним, художньо-естетичним, еколого-натуралістичним, туристсько-краєзнавчим, фізкультурно-спортивним, фізкультурно-оздоровчим й реабілітаційним, військово-патріотичним та ін.;

- розробка й запровадження у практику сучасних дидактичних та методичних засад удосконалення змісту освіти й виховання учнів на всіх рівнях його реалізації з відповідними науковим та навчально-методичним забезпеченням;

- розробка та запровадження у практику теоретико-методичних засад соціальної адаптації та становлення особистості в позашкільних навчальних закладах на основі активізації її творчого потенціалу й духовного збагачення.

Для визначення іншого важливого вектора подальшого розвитку системи позашкільної освіти необхідним є врахування сучасних

тенденцій та пріоритетів загальноєвропейської освіти, що, своєю чергою, має сприяти засвоєнню молодим поколінням знань про спільну європейську культурну спадщину та формувати практичні вміння й необхідні компетентності для проживання в європейському співтоваристві на основі засвоєння політико-правових і соціально-економічних знань, формування в дитини демократичної культури, здатностей до комунікації та захисту своїх прав.

У такому контексті складниками цього вектора є:

- відображення в оновленому змісті освіти й виховання національного та загальноєвропейського соціокультурного й знанневого компонентів з урахуванням тенденції розвитку європейського та світового освітнього середовища. Для практичної реалізації стратегічного курсу орієнтації позашкільної освіти України на європейську інтеграцію необхідним є поширення в суспільстві просвітницької діяльності, спрямованої насамперед на взаємодію загальноосвітньої школи, позашкільного й вищого навчального закладу, сім'ї та громадськості в розв'язанні актуальних питань освіти й виховання дитини у вільний від навчання в школі час, створення освітніх проєктів і державних програм розвитку системи позашкільної освіти, розробка й запровадження навчального змісту інтегрованих курсів для дітей різного віку „Європейських студій”, вивчення яких має підготувати молоде покоління до повноцінного існування в європейському просторі [5; 6; 7];

- інтегрування європейської тематики до навчального змісту наукового й програмно-методичного забезпечення позашкільної освіти, що, своєю чергою, має забезпечити формування особистісних та соціальних системних знань, комплексу життєво важливих умінь і навичок для *активної життєдіяльності в сучасному європейському співтоваристві*, у якому нині культивується відчуття європейської культури, зближення та створення спільного європейського дому як єдиної історико-соціальної, економічної, культурної, екологічної системи. Відтак, одним з важливих завдань

вітчизняної позашкільної освіти стає формування в свідомості молодого покоління чітких уявлень про спільну європейську належність, розвиток почуття відповідальності за спільне майбутнє, відчуття європейського громадянства;

- формування *активного життєвого самовизначення* молоді особистості, її здатностей до побудови власної життєвої траєкторії розвитку й становлення як громадянина за рахунок трансляції основних ідей та цінностей європейського суспільства як необхідного елемента європейської інтеграції; озброєння педагогів технологією для розвитку в особистості ціннісних орієнтацій та вмінь, необхідних для життєдіяльності в сучасному європейському співтоваристві; широке впровадження нових інтерактивних форм і методів навчання, сучасних інформаційних та комунікаційних технологій;

- формування *активної життєвої позиції* молоді особистості як громадянина України в поєднанні з розумінням європейської належності за рахунок: залучення позашкільних навчальних закладів до участі в діючих міжнародних освітніх програмах Європейського Союзу та Ради Європи; організації позакласної та позашкільної навчально-виховної роботи з учнями для створення атмосфери, що сприятиме розвитку громадянської позиції, усвідомлення власної причетності до європейських цінностей та європейського громадянства шляхом участі в усеукраїнських та міжнародних навчально-виховних програмах, роботі шкільних клубів, дитячих громадських і молодіжних організацій; розробки серії ігрових імітаційних проєктів, які забезпечували б формування власного погляду молоді на шляхи майбутньої інтеграції України в Європу; розробки проєктів діяльності позашкільного самоврядування з метою залучення учнів до вирішення реальних життєво важливих для них проблем і набуття навичок ведення демократичної дискусії та дій у правовому просторі сучасної держави.

Третім – провідним – вектором розвитку позашкільної освіти є розробка й беззаперечне дотримання нормативно правових, со-

ціально-економічних й матеріально-технічних засад ефективного функціонування, а головне – подальшого трансформування цієї унікальної освітньо-виховної галузі. У такому контексті складниками цього вектора є:

- підвищення рівня відповідальності місцевих органів виконавчої влади щодо збереження й розширення мережі гуртків, секцій науково-технічного, еколого-натуралістичного, художньо-естетичного та спортивно-технічного профілів позашкільних навчальних закладів, недопущення їх перепрофілювання, відчуження земельних ділянок, що забезпечить рівний доступ до якісної позашкільної освіти;

- осучаснення й упорядкування номенклатури позашкільних навчальних закладів та внесення їх до переліку освітніх закладів й Національних програмах „Комп’ютеризація закладів освіти”, „Шкільний автобус”;

- упровадження інноваційних навчально-виховних технологій та ефективних механізмів управління позашкільним закладом як державним інститутом, який вирішує завдання суспільно значущої соціальної політики щодо виховання морально свідомої, культурної, духовно й фізично здорової особистості, здатної до творчої самореалізації в суспільстві, її професійного самовизначення та допрофесійної підготовки, профілактики негативних виявів поведінки в дитячому й молодіжному середовищі;

- фінансова підтримка видання в необхідному обсязі й накладі навчально-дидактичної, навчально-методичної літератури, посібників і підручників, періодичних видань уже розроблених сьогодні, однак видання яких практично не фінансує держава;

- розроблення Державної програми професійної підготовки педагогів для позашкільних навчальних закладів, створення належних умов для молодих спеціалістів – працівників позашкільних навчальних закладів насамперед міської, районної та сільської ланки (державна підтримка молодіжного кредитування, пільги із забезпечення житлом молодих педагогів позашкільних навчальних закладів, дотації відповідно до Закону України

„Про позашкільну освіту” щодо оплати різноманітних комунальних послуг тощо).

Ефективне досягнення зазначених вище цілей, визначених за кожним з означених векторів розвитку позашкільної освіти, має забезпечуватися:

- урахуванням специфіки навчально-виховної діяльності позашкільних навчальних закладів, яка простежується насамперед у добровільному й цілеспрямованому використанні дитиною вільного від навчання в загальноосвітній школі часу для найповнішого розвитку своїх потенційних можливостей. Одразу ж актуалізуємо увагу на тому, що добровільність в організації дитиною свого дозвілля в умовах позашкільного навчального закладу включає будь-які форми й навіть найменші спроби примусу щодо неї, оскільки ґрунтується на беззаперечному врахуванні педагогом інтересів і бажань дітей, запитів їхніх батьків;

- застосуванням педагогічного впливу саме в напрямі психолого-педагогічної допомоги дитині, що дає їй змогу навчитися відчувати задоволення від активних форм організації вільного часу, а не від безцільного відпочинку. Остання думка підкріплена аналізом сучасної педагогічної практики, у межах якої проблема організації та використання дозвілля й підготовка дітей до його розумного й доцільного за своїм змістом здійснення стає дедалі актуальнішою. Це пояснюємо низкою причин, як-от: диспропорцією між кількісними і якісними показниками навчального й вільного часу дитини, посиленням негативних соціально-економічних впливів, падінням загального культурного рівня суспільства, стихійними чинниками найближчого оточення (вулиця, різноманітні дитячі чи різновікові тимчасові дитячі й молодіжні групи), девальвацією суспільних цінностей, чому значною мірою сприяють ЗМІ, особливо телебачення та друкована продукція. Поряд із цим сучасна дитина вирізняється розмаїттям інтересів та потреб, які з кожним роком завдяки розвитку сучасного інформаційного поля набувають позитивної динаміки і які нерідко не знаходять реалізації у формальній сфері дозвілля [8];

- подоланням протиріччя між розумінням дітьми свого вільного часу як відпочинку і

діяльністю позашкільного навчального закладу як організаційної структури сучасного інституту соціального виховання.

Отже, актуальність удосконалення змісту позашкільної освіти посилена тим, що ця система визначально орієнтована на вільний вибір особистістю видів і форм діяльності, формування її особистих уявлень про соціокультурне й соціоприродне середовище, розвиток пізнавальної мотивації та творчих якостей. Тому позашкільну освіту сьогодні слід розглядати як таку, що виявляє найближчі перспективи розвитку особистості в різних соціальних й освітньо-виховних інститутах, де позашкільні навчальні заклади мають стати центрами мотиваційного розвитку особистості, її самореалізації та професійного самовизначення [9].

Саме тому діяльність позашкільних навчальних закладів й організація життєдіяльності дитини в його стінах набуває соціально-педагогічно змісту, оскільки дає змогу педагогізувати весь спектр дозвілля дітей, залучити їх до організованих форм дозвіллевої діяльності у відповідних групах: колектив гуртка, секції, загону, флотилії тощо. Тим самим організація навчально-виховної роботи з дітьми є альтернативою їхнього неорганізованого дозвілля.

Ураховуючи останнє, навчально-виховний процес позашкільних навчальних закладах має бути організований з обов'язковим урахуванням умов особливої соціальної сфери вільного часу дитини, що дасть можливість ефективніше вирішувати поставлені перед цими навчальними закладами завдання освіти й виховання молоді особистості. Тим самим актуалізується проблема визначення місця й ролі позашкільної освіти й виховання в сучасній національній освітній системі, у межах якої позашкільні навчальні заклади разом із загальноосвітніми школами, професійними та вищими навчальними закладами мають становити в регіонах України різнорівневу й водночас цілісну освітньо-виховну систему, яка індивідуалізує інтелектуальний, духовний і фізичний розвиток дитини в межах єдиного соціокультурного простору держави [10].

У цій статті визначено і схарактеризовано лише окремі вектори функціонування й роз-

витку в найближчі роки системи позашкільної освіти в Україні, розуміючи тим самим багаторівневість розв'язання означених проблем та їхню складність. Тому пропонується видання має дати змогу керівникам і педагогам позашкільних навчальних закладів знайти для себе саме той нормативно-правовий, науково-методичний та інструктивний матеріал, який дасть змогу значно вдосконалити навчально-виховний процес у позашкільному навчальному закладі.

На жаль, стаття не дозволяє висвітлити всі аспекти в повному обсязі, тому питання, які залишилися поза увагою, становлять перспективу подальшого дослідження.

Література

- 1. Пустовіт Г. П.** Позашкільна освіта та виховання крізь призму сьогодення / Г. П. Пустовіт // Рідна шк. – 2009. – № 3 (963). – С. 28 – 33.
- 2. Кремень В. Г.** Україна: шлях до себе / В. Г. Кремень, В. М. Ткаченко. – К. : ДрУк, 1998. – 438 с.
- 3. Пустовіт Г. П.** Теорія пізнання як методологічна основа побудови змісту позашкільної освіти і виховання (початок статті) / Г. П. Пустовіт // Рідна шк. – 2006. – № 11 (922). – С. 3 – 6.
- 4. Теорія пізнання як методологічна основа побудови змісту позашкільної освіти і виховання (продовження статті) // Рідна шк. – 2006. – № 12 (923). – С. 27 – 30.**
- 5. Національна доктрина розвитку освіти в Україні у XXI столітті.** – К. : Шкільний світ, 2001. – 24 с.
- 6. Національна програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні / Освіта України.** – № 94 (від 3.12. 2004 р.) – С. 6 – 10.
- 7. Пустовіт Г. П.** Позашкільні навчальні заклади – погляд у майбутнє / Г. П. Пустовіт // Нова педагогічна думка : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. „Формування соціальної компетентності вихованців позашкільних навчальних закладів”, (Рівне, 9 – 10 червня 2011). – Рівне, 2011. – № 3. – С. 17 – 19.
- 8. Пустовіт Г. П.** Позашкільна освіта і виховання: деякі нотатки про сьогодення / Г. П. Пустовіт // Нова педагогічна думка : ма-

теріали Всеукр. наук.-практ. конф. „Формування та розвиток творчих здібностей дітей та учнівської молоді в креативному освітньому соціумі” (16 – 17 жовтня 2008 р.): зб. матеріалів наук.-практ. конф. – Суми : ВАТ „Сумська друкарня”, 2008. – С. 6 – 21.

9. Пустовіт Г. П. Позашкільна освіта і виховання: теоретико-дидактичний аспект : монографія / Г. П. Пустовіт. – Вид. 2-е, доп. і випр. – Вид-во МДУ ім. В. О.Сухомлинського, 2010. – Кн. 1. – 379 с.

10. Пустовіт Г. П. Позашкільна освіта і виховання в контексті трансформаційних процесів у суспільстві Г. П. Пустовіт // Позашкільна освіта і виховання. – 2006. – № 1. – С. 6 – 14.

* * *

Пустовіт Г. П. Позашкільна освіта та виховання в Україні у векторах сучасного розвитку

У статті розкрито основні психолого-педагогічні та соціально-педагогічні особливості позашкільного освітньо-виховного середовища, які найбільш повно забезпечують умови ефективного розвитку творчого потенціалу дитини, її здібностей і талантів у контексті сучасного розвитку освітнього простору держави. Актуалізовано провідні напрями подальшого розвитку позашкільної освіти й виховання, а також проблему визначення місця й ролі позашкільної освіти й виховання в сучасній національній освітній системі.

Автор визначає й характеризує окремі вектори функціонування й розвитку в найближчі роки системи позашкільної освіти в Україні, розуміючи тим самим багаторівневість розв’язання означених проблем та їхню складність.

Ключові слова: позашкільний навчальний заклад, вектори сучасного розвитку, особистість, освітньо-виховне середовище, самоактуалізація й самодетермінація особистості.

Пустовіт Г. П. Внешкольное образование и воспитание в Украине в векторах современного развития

В статье раскрыты основные психолого-педагогические и социально-педагогические особенности внешкольной образовательной среды, которые обеспечивают условия эффективного развития творческого потенциала ребенка, его талантов в контексте современного развития образователь-

ного пространства в государстве. Актуализовано основные направления дальнейшего развития внешкольного образования и воспитания, а также проблему определения места и роли внешкольного образования и воспитания в современной национальной системе образования.

Автор определяет и характеризует отдельные векторы функционирования и развития в ближайшие годы системы внешкольного образования в Украине, понимая тем самым многоуровневость решения указанных проблем и их сложность.

Ключевые слова: внешкольное учебное заведение, векторы современного развития, личность, образовательно-воспитательная среда, самоактуализация и самодетерминация личности.

Pustovit H. P. Extracurricular Education in the Vectors of Modern Development in Ukraine

The article reveals the basic psychological and social pedagogical features of the extracurricular educational environment, which provide conditions for the effective development of the creative potential of the child, his/her talents in the context of the contemporary development of the educational space in the state. The main directions of the further development of extracurricular education are highlighted, as well as the need to define the place and the role of extracurricular education in contemporary national system of education.

The author defines and characterizes the vectors of the operation and development of the system of extracurricular education in Ukraine in the coming years, acknowledging its complexity and the existence of multilevel solutions to address its challenges. Educational establishments offering extracurricular activities along with secondary schools, vocational and higher educational institutions in the regions of Ukraine should act together as a multilevel, but coherent educational system, which is able to individualize the intellectual, spiritual, and physical development of children in the sociocultural space of the state.

Key words: extracurricular educational establishment, vectors of modern development, personality, educational environment, self-actualization and self-determination of the individual.

Стаття надійшла до редакції 03.06.2013 р.

Прийнято до друку 27.06.2013 р.